

УДК 336.72

Сенишин О. С.
Дзюбенко Н. О.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МОЛОЧНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

Розглянуто сучасний стан та особливості функціонування вітчизняного молочного ринку. Проаналізовано стан виробництва, реалізації, споживання молока й молочної продукції протягом 1990-2011 рр. Досліджено тенденції та перспективи розвитку молочного ринку. Запропоновані заходи щодо покращення ситуації в галузі.

Ключові слова: продовольчий ринок, харчова промисловість, молочна галузь, молочний ринок, експорт, імпорт.

Постановка проблеми. Молочна галузь займає провідне місце у харчовій індустрії України, оскільки молочна продукція є однією з основних продуктів харчування українців і водночас є важливим окремим компонентом різноманітних товарів харчової промисловості. В Україні протягом десятиріч рівень споживання й виробництва молока і молокопродукції був традиційно високим, проте за останніх двадцять років він суттєво знизився внаслідок розвитку кризових явищ у молочній промисловості. Наростання дефіциту сировини в країні, зростання цін на молоко й молочну продукцію при одночасному зниженні платоспроможного попиту, погіршення якості сировини, відсутність розвиненої інфраструктури продовольчого ринку та формування несприятливої кон'юнктури світового ринку молокопродуктів, ці та інші причини спровокували спад вітчизняної молочної промисловості і, як наслідок, розвиток молочного ринку значно загальмувався.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значення молочної промисловості у народному господарстві України та вагомість молокопродуктів у щоденному раціоні її населення пояснюють підвищену увагу науковців до питань їх подальшого розвитку. Дослідженням питань функціонування й особливостей розвитку молочного ринку займалися такі науковці, як: Н. С. Белінська, П. С. Березівський, С. В. Васильчак, П. І. Гайдуцький, Т. Г. Дудар, В. О. Рибінцев, П. Т. Саблук, В. Б. Смолінський та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Постійна зміна організаційно-правових умов ведення господарства у молочній промисловості потребує подальших аналітичних та практичних досліджень.

Мета статті. Головною метою статті є аналіз стану молочної галузі в Україні, виокремлення позитивних та негативних тенденцій розвитку, що відбуваються у даній сфері, окреслення перспектив розвитку молочного ринку та шляхів покращення стану галузі.

Виклад основного матеріалу. Молочний ринок є важливою складовою продовольчого ринку, оскільки молочні продукти й морозиво споживають близько 97% дорослого населення, а за обсягами реалізації вони займають перше місце серед інших харчових продуктів. Розвинений ринок молока і молокопродуктів здатний забезпечити населення відповідними товара-

ми найоптимальнішим шляхом із найнижчими витратами, однак успішне його функціонування напряму залежить від стану молочної галузі.

Слід сказати, що у сучасних умовах господарювання розвиток вітчизняного ринку молокопродуктів значно загальмувався. За даними Держкомстату України обсяги виробництва молока протягом 1990-2011 рр. скоротилися більш ніж у два рази, тобто, якщо у 1990 році вироблялося 24508,3 тис. т молока, то станом на кінець 2011 р. обсяг виробленого молока всіма категоріями господарств становив лише 11086,0 тис. т. Динаміка виробництва молока в Україні зображена на рис. 2.1.

Дана негативна ситуація склалася в основному через різке зменшення обсягів виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами, які протягом вказаного періоду скоротили їх більш ніж у 8 разів. Аналізуючи обсяги виробництва молока господарствами населення, слід зазначити, що спостерігається дещо краща динаміка, обсяги виробництва то ростуть, то падають протягом аналізованого періоду, однак залишаються більшими порівняно з 1990 р.

Ще однією негативною тенденцією на молочному ринку України є скорочення поголів'я великої рогатої худоби, що в свою чергу провокує постійне зменшення обсягів виробництва молока. Так, у 1990 р. в Україні у господарствах усіх категорій налічувалося близько 8 млн. 378 тис. корів, а станом на кінець 2012 р. дана цифра зменшилася більш ніж втричі і становила лише 2 млн. 554 тис. корів. Протягом аналізованого періоду скорочення поголів'я худоби спостерігалось однаковою мірою як на сільськогосподарських підприємствах, так і у господарствах населення. Таку різку втрату інтересу до утримання молочних тварин можна пояснити постійним подорожанням кормів, електроенергії, техніки, паливо-мастильних матеріалів, недостатньою підтримкою держави молочного тваринництва, негативною демографічною ситуацією, що проявляється у щорічному зменшенні сільського населення, низьким рівнем рентабельності виробництва молока та іншими причинами. Також, слід зазначити, що при загальній тенденції до скорочення ВРХ в Україні існують області, які протягом довгого періоду часу тримають своє лідерство за обсягами утримання худоби. Такими областями-лідерами є Вінницька, Полтавська, Хмельницька, Львівська та Чернігівська області. Найбільша кількість корів станом на кінець 2012 р. утримується у Вінницькій області – 173 тис. голів, Львівській – 152 тис. голів та у Хмельницькій – 150 тис. голів.

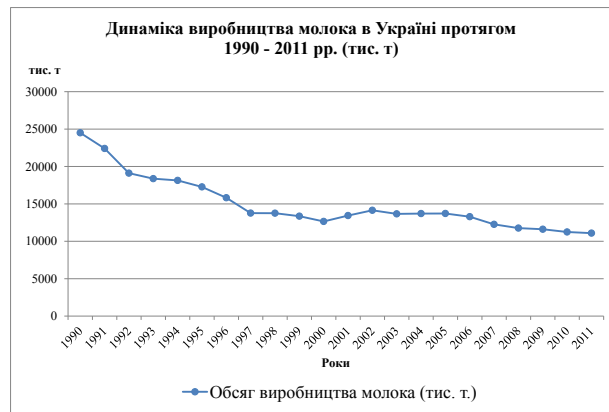

Рис. 2.1. Динаміка виробництва молока в Україні протягом 1990-2011 рр. [3]

Позитивним явищем у молочній промисловості є стабільне зростання продуктивності худоби у сільськогосподарських підприємствах. Так, за дванадцять років інтенсифікації виробництва (2000-2012 рр.) середньорічний удій молока від однієї корови збільшився практично у три рази. Проте, якщо порівняти продуктивність корів в Україні із середньорічними удоями молока у розвинених країнах, стає зрозуміло наскільки малий поступ здійснила вітчизняна молочна промисловість за цілих дванадцять років. Так, якщо в Україні станом на кінець 2012 р. середньорічний удій молока від однієї корови становив 4676 кг, то в Ізраїлі – 13000 кг, в США – 8431 кг, в Данії – 7344 кг, а у Німеччині – 6281 кг [4, с. 16].

Попри негативну тенденцію спаду виробництва молока в Україні існують групи молочних продуктів, виробництво яких з кожним роком зростає. Так, виробництво молока рідкого обробленого з 2003 р. по 2012 р. зросло на 264 тис. т, або на 41%. Схожа ситуація і з вершками жирністю 8%, їхнє виробництво за цей самий період зросло з 9,9 тис. т до 36,1 тис. т, тобто можна говорити про ріст виробництва у 3,6 рази.

Аналізуючи виробництво кисломолочних продуктів, слід сказати, що їхній обсяг виробництва протягом 2003-2012 рр. суттєво не змінювався. Станом на кінець 2003 р. обсяг виробництва даних продуктів становив 427 тис. т. У 2008 р., порівняно з 2003 р., виробництво зросло на 25% і становило 532 тис. т, після чого почалося поступове падіння виробництва аж до початку 2012 р. Проаналізувавши 2012 рік слід зауважити, що обсяги виробленої продукції зросли на 15 тис. т порівняно з попереднім роком.

Також, в Україні склалася цікава ситуація із виробництвом сирів. Виробництво сиру кисломолочного та сиру неферментованого зросло з 2003 р. по 2006 р. на 62%, а з 2006р. по 2011 р. включно обсяги виробництва поступово падали і досягнули у кінці 2011р. позначки 78,5 тис. т, що на 14,7 тис. т менше обсягів 2006 р. Починаючи з 2012 р. виробництво сирів розширюється, започатковуючи нову позитивну тенденцію. Подібна ситуація і з жирними сирами, виробництво яких зростало з 2003 р. по 2005 р. включно, проте з початку 2006 р. і по наш час – невпинно падає.

Більшою мірою спад виробництва молока відбився на виробництві вершкового масла, обсяги виробництва якого з 2003 р. постійно зменшуються. Незначне зростання виробництва вершкового масла простежується лише у 2005 р., коли воно зросло на 4 тис. т порівняно з попереднім роком, у 2010 р., де зафіксовано ріст виробництва на 4,7 тис. т та у 2012 р., коли обсяги виробництва масла виростили на 11,9 тис. т порівняно з попереднім роком. Загалом з 2003 р. по 2012 р. обсяг виробництва вершкового масла зменшився на 35%, або на 48,4 тис. т.

Проаналізувавши динаміку виробництва продукції на молочному ринку, розглянемо сегментацію ринку за видами молочної продукції за 2012 р., яка представлена рис. 2.2.

Як бачимо з діаграми, протягом 2012 р. в Україні найвищий показник виробленої молокопродукції належить молоці обробленому рідкому, частка якого у загальному обсязі молочних продуктів становить 47%. Дана група молочної продукції завжди переважає над іншими, оскільки молоко

питне споживає практично все населення країни і, як свідчить статистика, з кожним роком все у більшому обсязі. Друге місце за обсягами виробництва продукції посідають кисломолочні продукти, яким належить 25% всього обсягу виробленої молокопродукції. На третьому місці стоять сири, сумарна частка яких становить 11% від загального обсягу розглянутих груп молокопродуктів. І четверте місце, звісно, посідає морозиво, займаючи 6% у загальному обсязі виробництва.

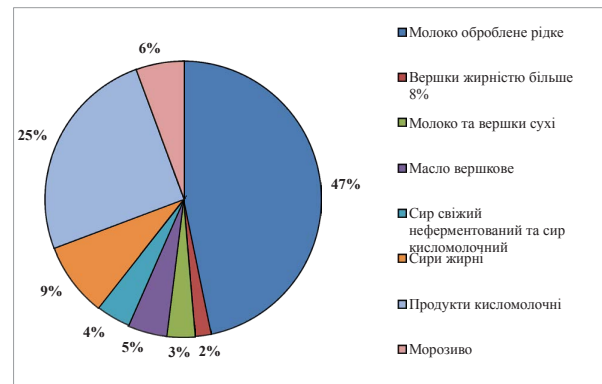

Рис. 2.2. Виробництво основних груп молочних продуктів в Україні за 2012 р. [5, 6]

Аналізуючи ринок молока і молокопродуктів вважаємо за необхідне зауважити ще одну тенденцію – протягом останніх років внутрішнє виробництво молокопродукції зменшується і споживчий ринок все більше наповнюється імпортною продукцією, що змушує вітчизняних товаровиробників шукати нових шляхів для посилення своїх конкурентних позицій. Для аналізу цієї ситуації розглянемо основні показники зовнішньої торгівлі України молоком і молочними продуктами, що наведені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Основні показники зовнішньої торгівлі України молоком і молочними продуктами протягом 1995-2011 рр. [3]

Показники в тис. т.	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2011 в % до 1995
<i>Виробництво</i>	17274	12658	13714	11761	11610	11249	11086	64
<i>Імпорт</i>	58	50	112	234	455	273	257	443
<i>Експорт</i>	1420	1100	1901	1140	919	956	964	68
<i>Сальдо торговельного балансу</i>	1362	1050	1789	906	464	683	707	52

Представлена інформація свідчить, що протягом 1995-2011 рр. виробництво молока і всієї молочної продукції скоротилося на 36% і Україна перемістилася з 10 на 17 місце у світовому рейтингу виробництва молока [4, с. 16]. У свою чергу імпорт продукції за цей самий період зріс практично у 4,5 рази. З одного боку зростання імпорту молокопродукції призводить до розширення асортименту продукції на ринку та покращення її якості, що свідчить про покращення рівня життя населення, однак з іншого боку, розширення імпорту негативно впливає на стан нашої продовольчої безпеки, оскільки вітчизняні товаровиробники можуть, не витримавши конкуренції з імпортерами продовольства, закрити свої виробництва і піти з

ринку. Розглядаючи експорт молокопродукції зауважимо, що Україна у світовій торгівлі молочними товарами втрачає свої позиції.

Аналізуючи сальдо торговельного балансу України, слід відмітити, що попри значне розширення імпорту та падіння експорту протягом останніх років, сальдо на кінець 2011 р. залишається позитивним, хоча й становить лише 52% від сальдо 1995 р.

Також, слід зазначити, що на фоні загального падіння обсягів виробництва молока спостерігається зменшення споживання молока й молокопро-

Рис. 2.3. Динаміка виробництва та споживання молока й молочних продуктів однією особою в Україні за 1990-2012 рр. [5, 6]

дуктів приблизно на 3-4% в рік, в той час як в Європі цей показник щороку зростає. Інформація щодо обсягів споживання і виробництва молока на душу населення представлена на рис. 2.3.

Так, якщо станом на 1990 р. обсяг споживання молока і молокопродуктів на душу становив 373 кг в рік, то на кінець 2012 р. він становив лише 215 кг, що на 42% менше рівня

1990 р. і на 43% менше раціональної норми споживання молока однією особою за рік.

На нашу думку, основними причинами скорочення споживання молочних продуктів в Україні є:

- низька якість вітчизняної продукції;
- низький рівень доходів населення;
- постійне зростання цін реалізації молочних товарів.

За умов зниження попиту на молокопродукцію на внутрішньому ринку вітчизняні товаровиробники змушені шукати нові ринки збуту. На жаль, на даний момент практично єдиним ринком збуту українських молочних товарів є Росія, яка, знаючи про таку експортну монозалежність України, часто влаштовує їй «молочні війни». Було б добре, якби українським товаровиробникам вдалося вийти на світовий ринок, де вже досить тривалий час панує сприятлива тенденція постійного підвищення попиту на молоко, проте для реалізації цієї ідеї українським виробникам молока слід терміново покращувати якість продукції, а владі – укласти нові міжнародні договори.

Аналізуючи структуру споживання молочних продуктів за 2012 р., слід зауважити, що серед молокопродуктів «лідерами споживання» є сметана (90%), кефір (82%), твердий сир (82%), менше – вершкове масло (67%), сир домашній (63%) і ряжанка (60%) тощо.

Протягом досліджуваного періоду виробництво товару на душу населення завжди переважало на споживанням, виняток становив лише 2011 р., коли рівень вітчизняного виробництва не зміг покрити різкий скачок попиту на товар.

Досліджуючи питання реалізації молочної продукції, перш за все зазначимо, що молоко та всі молочні продукти, що надходять від суб'єктів господарювання для реалізації за прямими зв'язками та у вільний продаж на ринки, підлягають ветеринарно-санітарній експертизі.

Відповідно до наказу № 49 Міністерства аграрної політики України від 20.04.2004 р., реалізація сирого коров'ячого молока з ферм (господарств) суб'єктів господарювання незалежно від форми власності у вільний продаж може здійснюватися лише на ринках за таких умов [2]:

- відповідності молочної ферми ветеринарно-санітарним вимогам згідно з нормативно-правовими актами;

- наявності ветеринарного документа;

- наявності на кожну партію молока товарно-транспортної накладної із зазначенням показників якості молока (температура, ступінь чистоти, густина, кислотність, соматичні клітини, масова частка жиру тощо). Молоко під час виходу з господарства повинно мати температуру не вище 6°C, а під час прибуття на місце торгівлі – не вище 10°C;

- термін реалізації молока не повинен перевищувати 12 год з моменту доїння;

- сире молоко, що реалізується у вільний продаж, має бути не нижче 1-го ґатунку за всіма показниками відповідно до ДСТУ 3662-97 «Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі».

При реалізації сирого молока на ринку необхідно дотримуватися таких обов'язкових вимог:

1. Продаж молока лише у спеціально виділених для цього місцях після дослідження в державній лабораторії ветеринарно-санітарної експертизи на ринку.

2. Місце продажу повинно бути забезпечене водою, милом, чистим рушником, столом з вологостійким покриттям, що легко піддається миттю та дезінфекції.

3. Особи, які продають молоко, повинні мати при собі особисті медичні книжки, забезпечуватися санітарним одягом (білим халатом і хусткою) та дотримуватися правил особистої гігієни.

4. Водій повинен мати санітарний паспорт на автомобіль та особисту медичну книжку.

5. Ємності з молоком на період транспортування опломбовуються.

Слід також зазначити, що реалізація молока та молочних продуктів поза територією ринку даним нормативним актом категорично забороняється.

Проаналізуємо обсяги реалізації та середні ціни реалізації молокопродукції сільськогосподарськими підприємствами. Для цього розглянемо рис. 4 та рис. 5.

За даними рис. 4 видно, що пік падіння обсягів реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами припав на 2004 р., коли обсяги впали на 89% порівняно з 1990 р. Починаючи з 2008 р. відбувається повільне, проте стабільне нарощування обсягів реалізації молочної продукції, що говорить нам про поступовий вихід сільськогосподарських підприємств з кризи.

Рис. 4. Динаміка реалізації молокопродукції сільськогосподарськими підприємствами за 1990-2012 рр. [3]

Рис. 5. Динаміка середніх цін реалізації молока і молочних продуктів за 2005-2012 рр. [3]

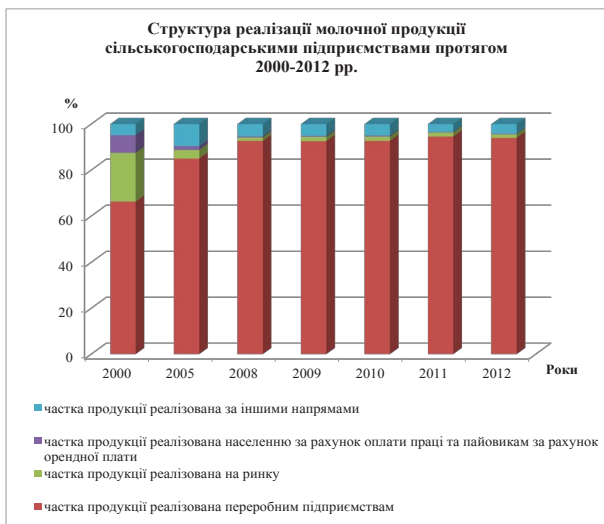

Рис. 6. Структура реалізації молочної продукції сільськогосподарськими підприємствами протягом 2000-2012 рр. [3]

Незважаючи на низьку якість сировини та зниження доходів населення, ціни на молочну продукцію з 2005 р. по 2012 р. зросли на 136 %. Простежується стрибкоподібна тенденція росту, найбільший стрибок цін був зафіксований у 2010 р., коли ціни зросли на 56% порівняно з попереднім роком.

Також проаналізуємо структуру реалізації молочної продукції сільськогосподарськими підприємствами, яка зображена на рис. 6.

За даними діаграми видно, що найбільшу частку молокопродукції сільськогосподарські підприємства реалізують переробним підприємствам. Дана частка з кожним роком зростає, сягаючи 94% у 2012 р. Останніми роками все менше продукції сільськогосподарські підприємства реалізують на ринках, а частка продукції реалізована населенню за рахунок оплати праці та пайовикам за рахунок орендної плати найближчим часом взагалі сягне нуля.

Проаналізувавши сучасний стан молочного ринку, хочемо зазначити, що незважаючи на певні кризові явища, присутні у вітчизняній молочної промисловості, молочний ринок має величезні перспективи росту. Перш за все за рахунок збільшення поголів'я великої рогатої худоби та підви-

щення їхньої продуктивності. Міністерство аграрної політики та продовольства України ставить перед собою завдання у перспективі до 2015 р. збільшити поголів'я корів до 2,72 млн. гол., підвищити продуктивність основного стада до 5,66 тис. кг/рік, та доведення обсягів виробництва молока до 15,4 млн. т. на рік. Для виконання поставлених завдань необхідно спрямовувати зусилля владних структур всіх рівнів на розвиток великотоварного виробництва та підтримку особистих селянських господарств [1, с. 150].

Висновки і пропозиції. На основі здійсненого нами аналізу, ми пропонуємо такі основні заходи щодо вдосконалення функціонування ринку молока і молочних продуктів:

- розробка стандартів на молочну продукцію, які відповідатимуть європейським вимогам і впровадження даних стандартів на підприємствах галузі;

- сприяння на законодавчому рівні розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;

- створення мережі інформаційного забезпечення виробників молока і молочної продукції;

- удосконалення фінансового лізингу та системи пільгового кредитування молокопереробних та сільськогосподарських виробничих підприємств для закупівлі обладнання з метою модернізації виробництва;

- сприяння концентрації виробництва молокопродукції у найбільш сприятливих за природно-географічними та соціально-економічними умовами районах;

- раціоналізація системи державного дотування та субсидювання виробників молока;

- посилення державного контролю за безпечністю і якістю молочної продукції з метою підвищення довіри споживачів до вітчизняної продукції і стимулювання попиту;

- розробка заходів щодо стимулювання експорту молочної продукції за рахунок підвищення її якості та диверсифікації ринків збуту з метою уникнення загрози демпінгових розслідувань тощо.

Список літератури:

1. Дідур С. В. Молочна галузь України: тенденції та перспективи розвитку / С. В. Дідур, Д. Б. Лозовик // Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. – 2012. – № 3 (74). – С. 148-151.
2. Наказ Міністерства аграрної політики України від 20 квітня 2004 р. № 49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon4.rada.gov.ua>
3. «Сільське господарство України»: статистичний збірник за 2011 рік / за ред. Н. С. Влащенко. – К.: Державний комітет статистики України, 2012. – 368 с.
4. Тимофіїв Т. О. Перспективи розвитку вітчизняного молочного скотарства в контексті тенденцій на світовому ринку молока / Т. О. Тимофіїв // Аграрна економіка. – 2012. – Т. 5. – № 3-4. – С. 14-17.
5. «Україна у цифрах»: статистичний збірник за 2011 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Державний комітет статистики України, 2012. – 250 с.
6. «Україна у цифрах»: статистичний збірник за 2012 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Державний комітет статистики України, 2013. – 248 с.

Сенишин О. С.
Дзюбенко Н. О.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МОЛОЧНОЙ ОТРАСЛИ В УКРАИНЕ

Резюме

Рассмотрено современное состояние и особенности функционирования отечественного молочного рынка. Проанализировано состояние производства, реализации, потребления молока и молочной продукции в течение периода с 1990 г. по 2011 г. Исследовано тенденций и перспективы развития молочного рынка. Предложенные меры по улучшению ситуации в отрасли.

Ключевые слова: продовольственный рынок, пищевая промышленность, молочная отрасль, молочный рынок, экспорт, импорт.

Senyshyn O. S.
Dzyubenko N. O.

Ivan Franko Lviv National University

PROSPECTS OF DAIRY INDUSTRY IN UKRAINE

Summary

The current status and features of the functioning of the domestic milk market. The condition of production, distribution, consumption of milk and dairy products during the period from 1990 to 2011. Investigated trends and prospects of the dairy market. Proposed measures to improve the situation in the industry.

Key words: food market, food, dairy industry, dairy market, exports and imports.